

Słowa kluczowe: Hilary z Poitiers, Tertulian, Orygenes, terminologia wojenna, walka duchowa

Keywords: Hilary of Poitiers, Tertulian, Origen, war terminology, spiritual war

Helena Karczewska

Helena Karczewska

UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID: 0000-0003-4598-4384

„GLORIOSISSIMUM BELLUM” - TERMINOLOGIA WOJENNA W ZASTOSOWA- NIU DO WALKI DUCHOWEJ CZŁOWIEKA W DZIEŁACH HILAREGO Z POITIERS

Hilary z Poitiers, zwany często Atanazym Zachodu, znany jest przede wszystkim jako doskonały egzegeta i obrońca wiary nicejskiej. Jako gorliwy duszpa-sterz w swoich dziełach¹ poruszał ważne zagadnienia dotyczące doktryny Kościoła, dokładnie je omawiając i przybliżając czytelnikom w sposób zrozumiały i klarowny. Dążył do systematyzowania tekstu Pisma Świętego, dzielenia i wyjaśniania każdego jego szczegółu tak, by każdy wierny mógł zrozumieć niekiedy trudne aspekty wiary. Biskup poza nauczaniem na temat Trójcy Świętej swoimi dziełami starał się wpro-

¹ Hilary z Poitiers jest autorem komentarza do Ewangelii św. Mateusza, *Traktatu o Tajemnicach*, *O Trójcy Świętej*, *O synodach*, *Traktatu na temat Psalmów*.

wadzać wiernych na duchową drogę do zjednoczenia z Bogiem. Poruszał on wiele tematów związanych nie tylko z życiem duchowym, lecz również moralnym człowieka. Troską otaczał obowiązki, trudy i przeciwności w codzienności wiernych, prowadząc ich i wskazując, co jest dobre i prowadzi do uświęcenia.

Myśl biskupa zadziwia swoją głębią i powagą w przekazywaniu wiedzy zarówno filologicznej, jak i duchowej (por. Stanula, 1984). Hilary często podkreślał ważną funkcję języka w rozwoju duchowym i wskazywał na potrzebę jego dogłębnego poznania. Często nazywał język łaciński *sermo noster communis*² i podkreślał jego znaczenie w przekazywaniu wiedzy duchowej. Niejednokrotnie jednak zauważał jego ubóstwo w porównaniu z językiem greckim³. Twierdził, że terminy łacińskie nie są w stanie oddać niuansów semantycznych, które zawiera język grecki, ze względu na co są one dwuznaczne i mało dokładne (por. Kołosowski, 2017). Biskup traktował język nie tylko jako środek przekazu myśli, lecz przede wszystkim kultu religijnego. Podkreślał wartość każdego słowa, uważnie przyglądał się samej składni zdania, a niekiedy nawet układowi całego tekstu. Należy podkreślić, że jest to dosyć nowatorski stosunek do funkcji języka, w którym staranność językowa staje się wyrazem uwielbienia Boga (por. Stanula, 1984). Wszystko to sprawia, że Hilary jawi się nam nie tylko jako egzegeta, lecz również jako wybitny filolog.

Wśród wielu aspektów, które biskup z Poitiers podejmował w swoich dziełach, była walka duchowa w życiu człowieka. Zagadnienie to nie znalazło oddzielnego miejsca w rzędzie jego dzieł, często jednak było poruszane przy okazji omawianego przez biskupa życia codziennego zarówno świeckich, jak i osób duchownych. Ciekawym zagadnieniem jest terminologia, którą Hilary stosował w swoich dziełach w kontekście walki duchowej, która to odwoływała się głównie do terminologii wojennej. Czynił tak prawdopodobnie, ponieważ wcześniej nie była ona szczególnie rozwinięta. Autor w swoich dziełach starał się uporać z problemem braku terminologii związanej z walką duchową poprzez zapożyczanie określeń od innych pisarzy wczesnochrześcijańskich. Wspomagał się przy tym egzegezą alegoryczną, którą poznał najpewniej, będąc na wygnaniu. Analizując terminologię Hilarego na określenie wojny duchowej, należy prześledzić dzieła pisarzy, którzy wywarli znaczący wpływ na duchowość i terminologię biskupa. Należy podkreślić, że głównym i najważniejszym było Pismo Święte. Duży wpływ na nauczanie Hilarego na temat walki duchowej oraz terminologii jej dotyczącej miały przede wszystkim listy św. Pawła Apostoła, który jako pierwszy wprowadził termin walki duchowej (por. Ef 6, 10-20; 2 Tm 2, 3-5). Artykuł skupi się na dwóch głównych źródłach Hilarego – Ter-

2 Hilarius Pictaviensis, *Tractatus super psalmos* (Tr. s. Ps.) 65,3, CSEL 22, Vindobonae 1891, 250.

3 Por. Tr. s. Ps. 118 zade 5, CSEL 22, 518.

tulianie, którego terminologia odnosiła się głównie do prześladowań i męczeństwa, i twórczości Orygenesesa, który duchową walkę przeniósł na grunt życia moralnego człowieka, uznając ją przede wszystkim za proces wewnętrzny. Najwięcej terminologii wojennej stosowanej przez biskupa jest zauważalne w jego *Tractatus super Psalmos*⁴ z racji alegorycznej egzegezy Pisma Świętego. Z tego też powodu dzieło to będzie głównym źródłem dla niniejszego artykułu.

TERMINOLOGIA WOJENNA W DZIELACH TERTULIANA

Tertulian, nazywany ojcem wczesnochrześcijańskiej literatury łacińskiej (por. Kołosowski, 2007), przyczynił się do rozwoju języka łacińskiego i terminologii teologicznej, która na stałe zapisała się w języku Kościoła. Jego dzieła, które możemy podzielić na apologetyczne, polemiczne i moralno-ascetyczne, ukazują go jako człowieka pełnego pasji i rygoryzmu oraz przede wszystkim doskonałego jurystę i mówcę (tamże, 2017). Prawdopodobnie dzięki ojcu, będącemu oficerem w służbie prokonsula w afrykańskiej prowincji prokonsularnej, zdobył obszerną wiedzę dotyczącą wojskowości, którą stosuje w swoich dziełach. Terminologia wojskowa obecna jest również w jego nauczaniu na temat walki duchowej, której poświęca dużo uwagi przede wszystkim w utworach o charakterze moralno-ascetycznym.

Motywy walki duchowej pojawia się w dziełach Tertuliana głównie w kontekście prześladowań i męczeństwa (por. Gacia, 2000). Rozważania na ten temat dotyczą jednak bardziej sfery codzienności chrześcijanina niż jego wewnętrznego życia. Uznaje ją za zjawisko obecne w rozwoju wierzącego i określa wyrażeniem *spiritalis bellum*⁵, *proelium*⁶. Chrześcijanin, zdaniem Tertuliana, jest przede wszystkim żołnierzem Boga (*Dei miles*)⁷, należy do Jego wojska (*militia Dei*)⁸, a jego chwała spoczywa w Stwórcy (*militis in Deo gloriosus*)⁹. Dobry żołnierz (*bonus miles*)¹⁰, który złożył przysięgę (*sacramentum*)¹¹ na początku służby, zaopatrzonej jest w zbroję Bożą (*plene ab Apostolo armatus*)¹² – purpurę nadziei przelania własnej krwi (*rus-*

4 Por. Hilary z Poitiers, *Traktat do Psalmu 118*, tł. T. Kołosowski, PSP LXIX, Warszawa 2017. Ze względu na specyfikę artykułu autorka będzie korzystać z łacińskiego tekstu.

5 Por. Tertullianus, *De ieiunio adversus psychicos* VII,2, CChL 2, Turnholti 1954, 1263.

6 Por. Tertullianus, *Apologeticum* 50,1-2, CChL 1, Turnholti 1954, 169.

7 Por. Tertullianus, *De corona* I,1, CChL 2, Turnholti 1954, 1039.

8 Por. Tertullianus, *Ad martyras* III,1, CChL 1, Turnholti 1954, 5.

9 Por. *De corona* I,2, CChL 2, 1039.

10 Por. tamże XV,3, CChL 2, 1065.

11 Por. *Ad martyras* III,1-2, CChL 1, 5.

12 Por. Tertullianus, *De fuga in persecutione* X,1, Turnholti 1954, CChL 2, 1147.

satus sanguinis sui spe)¹³, obuty jest w gotowość głoszenia Dobrej Nowiny (*calceatus de Evangelii paratura*)¹⁴ i przepasany w ostry miecz Słowa Bożego (*succinctus acutiore verbo Dei*)¹⁵. Stoi on przy Chrystusie jako swoim władcy (*Christo imperatori suo praestat*)¹⁶, służy pod Jego sztandarem (*signum Dei*)¹⁷ i należy do obozu światła (*castra lucis*)¹⁸, w przeciwieństwie do bezbożnych spod sztandaru diabła (*signum diaboli*)¹⁹ z obozu ciemności (*castra tenebrarum*)²⁰. Tertulian podkreśla konieczność walki duchowej – należy walczyć, odpierając diabelskie pociski (*iacula diaboli*)²¹, by osiągnąć zwycięstwo oraz zdobyć sławę i nagrodę²². Dopiero wtedy chrześcijanin może odbyć triumf, który porównywany jest do triumfów mających miejsce w Rzymie. Autor wskazuje przez to na naturę walki, którą ma prowadzić, oraz sposób przygotowania do duchowej bitwy.

Tertulian wskazuje na cel walki duchowej. Uważa, że chrześcijanin powinien walczyć, aby uwolnić się z więzienia tego świata, który pogrążony jest w ciemnościach zaślepiających ludzkie serca²³. Musi on również zmagać się, by poprzez nieuleganie pożądliwościom i pokusom wyrwać się z rąk diabła²⁴. W trudach wypróbowana jest również wiara istoty ludzkiej, by była zahartowana i tym samym silniejsza, a chwala Boża powiększona²⁵. Dlatego konieczne jest, by człowiek zmagał się i doświadczał przeciwności, ponieważ, jak zauważa Tertulian, „dobro duchowe albo się rodzi, albo powstaje w czasie kształcenia, albo wymusza się je siłą”²⁶.

TERMINOLOGIA WOJENNA W DZIELACH ORYGENESA

W swoich dziełach Orygenes skupia się na życiu duchowym, które polega na nieustannym dążeniu do zjednoczenia z Bogiem. Zagadnieniu temu najwięcej

13 Por. *De corona* I,3, CChL 2, 1039-1040.

14 Por. tamże.

15 Por. tamże.

16 Por. *De fuga* X,1, CChL 2, 1147.

17 Por. Tertullianus, *De idololatria* XIX,2, CChL 2, Turnholti 1954, 1120.

18 Por. tamże.

19 Por. tamże.

20 Por. tamże.

21 Por. *De fuga* III,2, CChL 2, 1139.

22 Por. *Ad martyras* III, CChL 1, 5-6.

23 Por. *Ad martyras* II, CChL 1, 3-5.

24 Por. Tertullianus, *De virginibus velandis* X, Turnholti 1954, CChL 2, 1219-1220.

25 Por. *De fuga* II-III, CChL 2, 1136-1139.

26 Por. *De pudicitia* I,1, CChL 2, s. 1281: [...]*animi bonum aut nascitur aut eruditur aut cogitur*.

uwagi poświęca w komentarzach biblijnych, szczególnie w homiliach wygłaszanych do wiernych o zróżnicowanym poziomie religijności. Filozof posługuje się językiem nieskomplikowanym i wieloznacznym, stosuje terminologię opartą na obrazach i motywach walki oraz trudu kroczenia drogą Pańską (por. Stanula, 1986). Sposób, w jaki Orygenes ukazuje rozwój chrześcijanina, opiera się na jego alegorycznej metodzie komentowania Słowa Bożego i odnajdywaniu, obok literalnego, duchowego sensu.

Orygenes twierdzi, że problem walki duchowej swoje źródło ma już w samym człowieku. Wskazuje on na dychotomię natury ludzkiej, na dwa walczące ze sobą pierwiastki: człowieka ziemskiego lub zewnętrznego – ciało – oraz niebiańskiego bądź wewnętrznego – duszę²⁷. Obydwa te elementy dążą do innego celu, mają w czym innym upodobanie. Ciało, pragnące rozkoszy ziemskich, przeciwstawia się duchowi i jest jego nieprzyjacielem²⁸. Znajdując się pod panowaniem rządu (*omne vitium quod regnat in corpore*)²⁹, pożąda przeciwko duchowi i toczy z nim bój³⁰. Element zaś niebiański, ponieważ dąży do zjednoczenia z Bogiem, zmuszony jest do zmagania z występkami ciała (*adversum vitia carnis nostra pugnat*)³¹ i objęcia nad nim władzy³². Dlatego życie ludzkie, zdaniem Aleksandryjczyka, jawi się jako bitwa (*proelium vitae*)³³, a czas pobytu na ziemi staje się czasem walki (*tempus belli nobis est in hoc mundo*)³⁴; człowiek zaś powinien dążyć do powrotu do samego siebie, czyli do realizacji obrazu i podobieństwa do Boga (por. Stanula, 1986; Stanula 1993).

Orygenes podkreśla, że na walkę duchową składają się również liczne próby i doświadczenia (*tentationes*³⁵, *aliquid contrarium*³⁶, *adversa*³⁷), dzięki którym istota ludzka należy do Boga, uświęca się i staje się Jego własnością³⁸. Kiedy człowiek ich doświadcza, dokonuje się oczyszczenie zmysłów (*perfectio sensuum*)³⁹,

27 Por. Origenes, *In Genesim homiliae* (Hom.Gen.) 9,2, Parisii 1862, PG 12, 212-213; Origenes, *In Exodum Homiliae* (Hom.Ex.) 1,6, Parisii 1862, PG 12, 303-304; Origenes, *In Numeros Homiliae* (Hom.Num.) 7,3, Parisii 1862, PG 12, 614-616.

28 Por. Hom.Num. 17,4, PG 12, 706-709.

29 Por. tamże 25,3, PG 12, 765-767.

30 Por. tamże 27,12, PG 12, 793-800.

31 Por. tamże 25,5, PG 12, 768-769.

32 Por. tamże 27,12, PG 12, 793-800.

33 Por. tamże 25,6, PG 12, 769-770.

34 Por. tamże 25,5, PG 12, 768-769.

35 Por. tamże 1,2, PG 12, 587-588.

36 Por. tamże 14,2, PG 12, 677-681.

37 Por. tamże 27,9, PG 12, 790-791.

38 Por. tamże 11,8, PG 12, 653-655.

39 Por. tamże 5,2, PG 12, 604-605.

dusza zaś uwalnia się z niewoli grzechu i pozbywa się jego trądu (*purificare animam suam a peccato*)⁴⁰; doświadczenia stanowią o jej sile⁴¹. Wewnętrzne zmagania porównywane są do ćwiczeń, w trakcie których można zdobyć duchową cnotę (*Virtus autem non nisi exercitiis et labore conquiritur nec tantum in prosperis, quantum in adversis probatur*)⁴², wypróbować wiarę (*examinata fides*)⁴³, by dusza nie gnuśniała w bezczynności, która prowadzi za sobą odstępstwo od Boga⁴⁴ oraz by nie żyła w nicości (*vita in vanitate*)⁴⁵, co prowadzi do śmierci duchowej.

W nauczaniu na temat walki duchowej Aleksandryjczyk stosuje także terminologię wojskową, dzięki czemu bardziej pragnie uwypuklić dynamizm procesów wewnętrznych i ich znaczenie. Stwierdza on, że człowiek w czasie ziemskiego życia musi stoczyć wiele walk i odnieść wiele zwycięstw (*quot proeliis pugnandum tibi est et vincendum*)⁴⁶. Wskazuje jednocześnie, gdzie ma miejsce owa walka: „W tobie tkwi bitwa, którą masz stoczyć. W twym wnętrzu jest owa zła budowla, którą trzeba zniszczyć; twój wróg pochodzi z twego serca”⁴⁷. Ma ona duchowy i niewidzialny charakter (*spiritalis certamen*⁴⁸, *pugna spiritalis atque invisibilis*⁴⁹, *invisibile proelium*⁵⁰), w czasie której dusza ludzka prowadzi duchowe zapasy z diabłem⁵¹, określanym jako niewidzialny wróg i przeciwnik Boga (*contrarius Deo*⁵², *contrariae potestates*⁵³) oraz duchowy nieprzyjaciel⁵⁴. Orygenes podkreśla konieczność zmagania, by wyjść z królestwa diabła (*exire de regno diaboli*)⁵⁵ i uwolnić się spod władzy pożądliwości (*excidenda omnia, omnia subvertenda sunt opera turpitudinis*)⁵⁶.

40 Por. tamże 6,3, PG 12, 608-610.

41 Por. tamże 27,12, PG 12, 793-800.

42 Por. tamże 27,9, PG 12, 790-791.

43 Por. tamże 9,1, PG 12, 624-626.

44 Por. tamże.

45 Por. tamże 7,3, PG 12, 614-616.

46 Por. tamże 1,2, PG 12, 587-588.

47 Por. Origenes, *Homiliae In Librum Jesu Nave* (Hom.Jos.) 5,2, Parisii 1862, PG 12, 843-845.

48 Por. Hom.Num. 7,5, PG 12, 617-619.

49 Por. tamże 7,6, PG 12, 619-620.

50 Por. Hom.Jos. 12,3, PG 12, 888-889.

51 Por. Hom.Ex. 1,5, PG 12, 301-304.

52 Por. Hom.Num. 17,1, PG 12, 702-703.

53 Por. tamże 9,1, PG 12, 624-626.

54 Por. Hom.Jos. 15,1, PG 12, 897.

55 Por. Hom.Num. 13,1, PG 12, 666-668.

56 Por. Hom.Gen. 15,3, PG 12, 241-242.

Zauważa, że legiony demonów (*daemonum legiones*)⁵⁷ toczą przeciwko wierzącym walkę (*impugnatio*⁵⁸, *impugnare*⁵⁹) i nieustannie dręczą (*confligare adversum nos*)⁶⁰, wzniecając niebezpieczeństwa i grożąc cierpieniami. Zastawiają zasadzki (*insidiae daemonum*⁶¹, *insidiae hostium*⁶²) na pragnących zjednoczenia z Bogiem oraz kierują przeciwko nim swoje pociski wyuzdania i grzechu (*tela luxuriae*⁶³, *velut telis et gladiis vulnerari*⁶⁴). Dlatego człowiek jako żołnierz Boży (*Dei miles*)⁶⁵ należący do wojska Jezusa⁶⁶ oraz jako zapaśnik Chrystusa (*athleta Christi*)⁶⁷ musi codziennie przystępować do wielkiej walki (*affligere*⁶⁸, *in agone certare*⁶⁹, *in agone contendere*⁷⁰, *cotidie bella*⁷¹, *magnum certamen*⁷², *habere certamen*⁷³, *agonum certamina*⁷⁴, *colluctatio*⁷⁵, *collocare*⁷⁶, *luctamen*⁷⁷, *militare*⁷⁸, *pugna*⁷⁹, *pugnare*⁸⁰, *proelium*⁸¹). Toczy on bój pod wodzą Jezusa (*Iesus dux*)⁸², wobec Boga i przed Jego Obliczem

57 Por. Hom.Num. 7,6, PG 12, 619-620.

58 Por. tamże 26,2, PG 12, 771-773.

59 Por. tamże 9,1, PG 12, 624-626.

60 Por. tamże 12,4, PG 12, 663-664.

61 Por. tamże 20,3, PG 12, 730-734.

62 Por. tamże 26,2, PG 12, 771-773.

63 Por. tamże 20,1, PG 12, 726-728.

64 Por. tamże 8,1, PG 12, 620-621.

65 Por. tamże 25,3, PG 12, 765-767.

66 Por. Hom.Jos. 15,4, PG 12, 901-902.

67 Por. Hom.Num. 13,7, PG 12, 674-675.

68 Por. tamże 19,4, PG 12, 724-726.

69 Por. tamże 13,7, PG 12, 674-675.

70 Por. Hom.Gen. 15,5, PG 12, 244-245.

71 Por. Hom.Num. 9,2, PG 12, 626-627.

72 Por. tamże 7,5, PG 12, 617-619.

73 Por. tamże 25,5, PG 12, 768-769.

74 Por. tamże.

75 Por. tamże 7,5, PG 12, 617-619.

76 Por. tamże 26,6, PG 12, 778-779.

77 Por. tamże 13,1, PG 12, 666-668.

78 Por. tamże 13,7, PG 12, 674-675.

79 Por. tamże 7,6, PG 12, 619-620.

80 Por. tamże 1,2, PG 12, 587-588.

81 Por. Hom.Jos. 7,2, PG 12, 857-859.

82 Por. Hom.Num. 4,3, PG 12, 600-602.

(*militare Deo*⁸³, *proelium coram Domino*⁸⁴). Orygenes zauważa, że Bóg w tej bitwie walczy w nas i przez nas⁸⁵, staje się obrońcą dla swoich wiernych (*propugnator fiat Deus*)⁸⁶. Zjednoczeni zaś z Nim w wewnętrznych walkach zyskują miano elity wojowników (*summa bellatorum*)⁸⁷ i stają się dla innych wzorem do naśladowania.

Orygenes wskazuje na oręż, którym wierzący powinien posługiwać się w czasie duchowej walki. Także w tym miejscu swego nauczania podkreśla, że ma ona charakter duchowy, niematerialny (*arma spiritalia*)⁸⁸. Uzbrojony w wiarę i Słowo Boże (*fide armatus*)⁸⁹, przepasany prawdą⁹⁰, depta karki wrogów (*calcere cervices daemonum*)⁹¹. Dla pokonania wewnętrznego przeciwnika, czyli grzechu, wierzący stosuje duchowe pociski (*spiritalia tela*)⁹², na które składają się sprawiedliwość, pobożność, łagodność i czystość⁹³ oraz święte życie składane Bogu w ofierze (*vita nostra si sancta sit, si secundum Deum sit, illis conferet mortem*)⁹⁴. Najbardziej jednak skuteczną bronią, zdaniem Aleksandryjczyka, jest post i modlitwa (*pugnare orationibus et ieiuniis tamquam armis bellis*)⁹⁵. To dzięki nim święty lud może pokonać wroga (*populus orationibus vincit et pugnare adversum hostes ore non gladio*)⁹⁶.

Orygenes zauważa, że gdyby nie było ataków ze strony nieprzyjaciół Boga, nie byłoby zwycięstwa (*si non haberemus, qui adversum nos obsisterent, agones non essent nec victoribus munera*)⁹⁷. Jako poskromiciel wroga i siebie samego otrzymuje od Boga nagrodę (*munera*)⁹⁸ – wieniec zwycięstwa (*corona victoriae*)⁹⁹ i spra-

83 Por. Hom.Jos. 5,2, PG 12, 843-845.

84 Por. Hom.Num. 26,5, PG 12, 777-778.

85 Por. tamże 7,6, PG 12, 619-620.

86 Por. tamże 9,2, PG 12, 626-627.

87 Por. tamże 26,2, PG 12, 771-773.

88 Por. tamże 7,5-6, PG 12, 617-620.

89 Por. tamże 7,6, PG 12, 619-620.

90 Por. Hom.Jos. 5,2, PG 12, 843-845.

91 Por. Hom.Num. 7,6, PG 12, 619-620.

92 Por. tamże.

93 Por. tamże 20,1, PG 12, 726-728.

94 Por. tamże 7,6, PG 12, 619-620.

95 Por. Origenes, *In Leviticum Homiliae* (Hom.Lev.) 4,6, Parisii 1862, PG 12, 440-441.

96 Por. Hom.Num. 13,4-5, PG 12, 670-673.

97 Por. tamże 13,7, PG 12, 674-675.

98 Por. tamże 14,2, PG 12, 677-681.

99 Por. tamże.

wiedliwości (*corona iustitiae*)¹⁰⁰ oraz zyskuje w posiadanie Ziemię Obiecaną – Królestwo Niebieskie, krainę doskonałych cnót, chwałę¹⁰¹.

TERMINOLOGIA WOJENNA HILAREGO Z POITIERS

Walka duchowa, zdaniem Hilarego, jest przede wszystkim procesem wewnętrznym, chociaż niejednokrotnie wierzący doświadcza także prześladowań i napaści ze strony bezbożnych. Wiąże się ona przede wszystkim z relacją człowieka z Bogiem, którą biskup uznaje za najważniejszą w życiu chrześcijańskim. Powołując się na doświadczenia i ogólną wiedzę, wykląda on prawdy duchowe i uczy ich zastosowania w życiu codziennym, kładąc duży nacisk na zagadnienie wewnętrznych zmagañ człowieka.

Wydaje się, że porównanie życia duchowego do walki mogłoby przestraszyć lub zniechęcić człowieka do wewnętrznych bojów. Hilary bowiem na określenie walki duchowej dosyć często i chętnie stosuje terminologię wojenną (*agmen*¹⁰², *arma*¹⁰³, *armare*¹⁰⁴, *bellum*¹⁰⁵, *certamen*¹⁰⁶, *gladium*¹⁰⁷, *proelium*¹⁰⁸, *pugna*¹⁰⁹, *certa-*

100 Por. Hom.Gen. 15,6, PG 12, 245-246.

101 Por. Hom.Num. 2,1, PG 12, 590-591.

102 Por. Tr. s. Ps. 128,6, CSEL 22, 641; Hilarius Pictaviensis, *Sur Matthieu I i II* (Com.Mt.) XXI,2, Sch 258, Paris 1978, 122-124.

103 Por. Tr. s. Ps. 51,4, CSEL 22, 99, 54,17, CSEL 22, 159-160, 55,3, CSEL 22, 163, 57,4, CSEL 22, 177-178, 63,7, CSEL 22, 229, 65,4, CSEL 22, 251, 68,6, CSEL 22, 317-318, 138,37, CSEL 22, 763; Com.Mt. XII,16, Sch 254, 282.

104 Por. Tr. s. Ps. 58,3, CSEL 22, 183, 68,27, CSEL 22, 335-336, 149,4, CSEL 22, 868-869.

105 Por. tamże 53,1, CSEL 22, 135, 53,11, CSEL 22, 143-144, 55,3-4, CSEL 22, 163-164, 63,7, CSEL 22, 229, 65,4, CSEL 22, 251, 67,32-33, CSEL 22, 307-309, 68,5, CSEL 22, 316-317; 118 gimel 16, CSEL 22, 386-387, zain 2, CSEL 22, 419, caph 8, CSEL 22, 455, lamed 10, CSEL 22, 462-463, nun 19, CSEL 22, 485-486, phe 8, CSEL 22, 511, resch 2, CSEL 22, s. 530; 128,1-2, CSEL 22, 637-639, 128,6, CSEL 22, 641, 137,15, CSEL 22, 742-743, 139,1, CSEL 22, 777, 139,11, CSEL 22, 783-784; Com.Mt. XXV,2, Sch 258, 180-184, XXXI,10, Sch 258, 236-238.

106 Por. Tr. s. Ps. 65,4, CSEL 22, 251; 118 dalet 1, CSEL 22, 390-391, jod 14, CSEL 22, 446-447, caph 8, CSEL 22, 455, samech 3, CSEL 22, 488-489; 128,1-2, CSEL 22, 637-639; *De Trinitate* (De Trinit.) I,34, CChL 62-62a, Turnholt 1979, 32-34.

107 Por. Tr. s. Ps. 149,4, CSEL 22, 868-869.

108 Por. tamże 65,3, CSEL 22, 250; 118 beth 2, CSEL 22, 370-371, zain 3, CSEL 22, 419-420, jod 14, CSEL 22, 446-447, lamed 13, CSEL 22, 464-465, samech 5, CSEL 22, 489-490; 128,1, CSEL 22, 637-638, 128,5, CSEL 22, 640-641, 139,2, 649.

109 Por. tamże 55,3, CSEL 22, 163, 63,5-7, CSEL 22, 226-229; 118 caph 9, CSEL 22, 455-456, lamed 13, CSEL 22, 464-465, samech 5, CSEL 22, 489-490, zade 9, CSEL 22, 520-521, resch 2, CSEL 22, 530; 120,15, CSEL 22, 568-569, 124,6, CSEL 22, 601-602, 136,9, CSEL 22, 729; Com.Mt. III,5, Sch 254, 116-118; V,14, Sch 254, 166-168; De Trinit. I,34, CChL 62, 32-34; V,6, CChL 62, 156-157.

*re*¹¹⁰, *debellare*¹¹¹, *dimicare*¹¹², *impugnare*¹¹³, *lucta*¹¹⁴, *luctari*¹¹⁵, *militare*¹¹⁶, *protegere*¹¹⁷, *pugnare*¹¹⁸), przez co pragnie uwypuklić i wyraźnie nakreślić naturę wojny. Terminy te używane są wymiennie i dotyczą tego samego zjawiska duchowego – walki¹¹⁹. Takie odwołanie oddziałuje nie tylko na wyobraźnię człowieka, lecz również dogłębnie porusza jego serce. Autor wyjaśnia, że nie chodzi o bitwę zbrojną i opieranie się orężem atakom nieprzyjaciół, lecz o walkę duchową, w której stosowany jest również duchowy oręż¹²⁰. Wierzący zaś porównywany jest do żołnierza¹²¹ zaprawionego w walce (*vir exercitatus*)¹²², którego zadaniem jest zmaganie się z wrogiem, a niekiedy nawet przelanie własnej krwi. Biskup, opisując duchową rzeczywistość, odwołuje się często nie tylko do działań wojskowych, ale także do taktyki wojennej¹²³: zająście i atakowanie kroczonego wojska od tyłu (*a tergo adire*), zastawianie zasadzek (*insidias machinare, insidiare*) oraz stosowanie różnego rodzaju podstępów (*dolos fabricare, dolos concinnare*) składają się na taktykę nieprzyjacielskiego wojska należącego do diabła¹²⁴. Zdaniem Hilarego wierzący zмага się nie w bitwie bez znaczenia, lecz w wielkiej, wspaniałej i chwalebnej (*gloriosum certamen*¹²⁵, *gloriosum bellum*¹²⁶ *gloriosissimum bellum*¹²⁷), w której każdy trud i cierpienie stanowi o wielkości zwycięstwa. Walka chrześcijanina, przynosząca

110 Por. Tr. s. Ps. 53,1, CSEL 22, 135, 63,7, CSEL 22, 229, 65,4, CSEL 22, 251, 67,32, CSEL 22, 307-308, 118 caph 8, CSEL 22, 455, 128,1, CSEL 22, 637-638; Com.Mt. XXXI,10, Sch 258, 236-238; De Trinit. I,26, CChL 62, 23-24.

111 Por. Tr. s. Ps. 63,12, CSEL 22, 232-233.

112 Por. tamże 65,4, CSEL 22, 251.

113 Por. tamże 63,5, CSEL 22, 226-227, 63,8, CSEL 22, 229-230, 118 caph 7, CSEL 22, 454-455, 119,17, CSEL 22, 554-555, 128,1-2, CSEL 22, 637-639, 128,4-5, CSEL 22, 639-641, 128,8, CSEL 22, 642-643, 128,10, CSEL 22, 644-645; De Trinit. VI,17, CChL 62, 215-216; IX,28, CChL 62a, 401-402.

114 Por. Tr. s. Ps. 120,10, CSEL 22, 565-567, 134,6, CSEL 22, 693.

115 Por. tamże 62,9, CSEL 22, 221-222, 118 gimel 16, CSEL 22, 386-387.

116 Por. De Trinit. I,34, CChL 62, 32-34.

117 Por. Tr. s. Ps. 62,9, CSEL 22, 221-222, 65,13-14, CSEL 22, 257-258, 123,4, CSEL 22, 592-593, 137,15, CSEL 22, 742-743, 137,17, CSEL 22, 743-744.

118 Por. tamże 55,3, CSEL 22, 163.

119 Por. tamże 143,4, CSEL 22, 816.

120 Por. tamże 53,1, CSEL 22, 135, 65,4, CSEL 22, 251.

121 Por. tamże 118 beth 2, CSEL 22, 370-371, 137,15, CSEL 22, 742-743.

122 Por. tamże 118 caph 8, CSEL 22, 455.

123 Por. tamże 143,4, CSEL 22, 816.

124 Por. tamże 128,6, CSEL 22, 641.

125 Por. tamże 118 caph 8, CSEL 22, 455; De Trinit. I,34, CChL 62, 32-34.

126 Por. Tr. s. Ps. 139,11, CSEL 22, 783-784.

127 Por. tamże 68,5, CSEL 22, 316-317.

mu słodycz zbawienia, stawiana jest przez biskupa w opozycji do bezbożnej (*pugna impietatis*)¹²⁸, dostarczającej niewiernym goryczy porażki. Wierzący zмага się duchowo jak żołnierz na polu bitwy, gdzie głos walczącego wojska, łamiącego szyki wroga, daje znać o zwycięstwie¹²⁹.

Terminologię walki duchowej Hilary odnosi również do Boga, co stanowi pewną nowość w teologii jego czasów¹³⁰. Wskazywał, że Stwórca jako pierwszy toczył bitwę z nieprzyjacielem o zbawienie człowieka i dlatego stał się doskonałym wzorem wojownika. Opis męki Zbawiciela na krzyżu przedstawia jako wojnę z wrogiem, której ceną jest wyzwolenie ludzkości z pod panowania grzechu. Bóg – Wojownik walczy na krzyżu za swój lud: Jego ramiona wyciągnięte na drewnie krzyża, określane jako ręce zaprawione do walki (*ad hoc bellum manus eius edoctae sunt*)¹³¹, porównywane są do napiętego łuku (*ut arcus aereus brachia mea*)¹³², dzięki któremu Jezus zwycięża w walce. Sama męka i konanie nazywana jest przez Hilarego niezniszczalną i nie do pokonania bronią (*invictissima arma*)¹³³. Bóg na krzyżu pojednał ze sobą istoty niebiańskie i ziemskie (*pacificare*)¹³⁴, a zwyciężywszy świat (*saeculum vincere*)¹³⁵, odniósł chwalebne zwycięstwo. Należy podkreślić, że biskup, opisując zwycięstwo, nie użył słowa *vincere*, lecz *triumphare*, odnoszące się do uroczystego pochodu triumfalnego, który odbywał zwycięski władca po pokonaniu nieprzyjacielskich wojsk. W tym chwalebnym pochodzie Bogu towarzyszy orszak patriarchów, proroków i apostołów¹³⁶.

Wskazując na wroga, z którym wierzący prowadzi duchową walkę, Hilary stosuje również terminologię wojenną. Przeciwnikiem jest przede wszystkim diabeł, określany jako nieprzyjaciel (*inimicus*)¹³⁷, który atakuje istotę ludzką z wielką przebiegłością (*omni virtutis suae arte*)¹³⁸. Wróg wierzącego nie jest z ciała i krwi¹³⁹, a bój toczy się o życie lub śmierć duchową¹⁴⁰. Biskup wskazuje także na oręż prze-

128 Por. De Trinit. X,31, CChL 62a, 485.

129 Por. Tr. s. Ps. 65,3, CSEL 22, 250.

130 Więcej na temat triumfującego Boga w dziełach Hilarego z Poitiers por. Karczevska, 2016.

131 Por. Tr. s. Ps. 143,4, CSEL 22, 816.

132 Por. tamże 143,4, CSEL 22, 816.

133 Por. tamże.

134 Por. tamże.

135 Por. tamże.

136 Por. Com.Mt. XXI,2, Sch 258, 122-124; XII,16, Sch 254, 109-110.

137 Por. Tr. s. Ps. 128,6, CSEL 22, 641, 53,1, CSEL 22, 135, 55,3, CSEL 22, 163.

138 Por. tamże 118 gimel 16, CSEL 22, 386-387.

139 Por. tamże 124,6, CSEL 22, 601-602.

140 Por. tamże 65,4, CSEL 22, 251.

ciwnika; podkreśla, że nie należy się obawiać broni materialnej (*arma bellica*), na którą składa się: miecz – *ensis* lub *gladius* – i pociski (*iacula*)¹⁴¹ i która może zranić jedynie ciało, lecz bardziej trzeba obawiać się tej duchowej (*arma diaboli*)¹⁴². Jest to przede wszystkim grzech – zachłanność, żądze, pożądanie godności, nienawiść, zazdrość, kłótnie i pycha¹⁴³ – poprzez który diabeł pęta serce człowieka¹⁴⁴ i chwytą go w niewolę (*animam captare*)¹⁴⁵. Uzbraja on serca ludzi oddalonych od Boga, by sprawować nad nimi władzę i posługiwać się jako narzędziem swojej nieprawości¹⁴⁶. Nieprzyjazne dla człowieka są słowa i obelgi, nazywane przez biskupa *arma malitiae*¹⁴⁷, oraz myśli odciągające od pamięci o Bogu (*obrepentes cogitationes*)¹⁴⁸. Człowiek musi zmagać się z ciężkimi pokusami¹⁴⁹ uderzającymi w ciało (*se adversum carnis incentiva luctare*)¹⁵⁰, namiętnościami¹⁵¹ i pożądlivością wtrącającą go w niewolę (*conatur subdere*), opanowującą jego ciało (*occupare corpus*) i rządzącą nim (*dominari*)¹⁵². Musi on walczyć także z własnym ciałem¹⁵³ i światem¹⁵⁴.

W duchowej walce, zdaniem biskupa z Poitiers, wierzący – podobnie jak jego przeciwnik – stosuje duchowy oręż (*armis spiritalibus dimicare*)¹⁵⁵, który porównywany jest do broni żołnierza. Różni się jednak tym, że duchowa broń jest bezpieczna, potężna i nie do zniszczenia. Dzięki niej człowiek może wytrzymać ataki nie tylko ludzi, lecz również złych mocy (*non solum terrena odia sed et spiritalium nequitarum bella sustenere*)¹⁵⁶. Pomocna w walce jest modlitwa (*adversum diabolum armaque eius orationum nostrarum sonitu certandum est*)¹⁵⁷ i wiara (*ab his*

141 Por. tamże 63,7, CSEL 22, 229.

142 Por. tamże 51,4, CSEL 22, 99, 63,7, CSEL 22, 229, 138,37, CSEL 22, 763; Com.Mt. XII,16, Sch 254, 282.

143 Por. Tr. s. Ps. 138,37, CSEL 22, 763.

144 Por. tamże 68,27, CSEL 22, 335-336.

145 Por. tamże 58,3, CSEL 22, 183.

146 Por. tamże. 68,27, CSEL 22, 335-336.

147 Por. tamże 54,17, CSEL 22, 159-160.

148 Por. tamże 62,9, CSEL 22, 221-222.

149 Por. tamże. 118 caph 9, CSEL 22, 455-456.

150 Por. tamże 62,9, CSEL 22, 221-222.

151 Por. tamże 68,5, CSEL 22, 316-317, 118 gimel 16, CSEL 22, 386-387, 128,1, CSEL 22, 637-638.

152 Por. tamże 136,9, CSEL 22, 729.

153 Por. tamże 118 dalet 1, CSEL 22, 390-391, 120,15, CSEL 22, 568-569, 125,11, CSEL 22, 612-613.

154 Por. tamże 118 samech 4, CSEL 22, 489.

155 Por. tamże 65,4, CSEL 22, 251.

156 Por. tamże 55,3, CSEL 22, 163.

157 Por. tamże 65,4, CSEL 22, 251; por. 53,1, CSEL 22, 135, 63,6, CSEL 22, 227-229.

quidem fide sua totus est)¹⁵⁸ oraz bojaźń Boża¹⁵⁹ i światło prawdy, które rozprasza wrogów Chrystusa¹⁶⁰. Stosowanie tej broni konieczne jest, według Hilarego, do odniesienia ostatecznego zwycięstwa nad wrogiem i zdobycia nagrody, porównywanej do tej, którą przyznaje się dzielnym żołnierzom po wygranej walce¹⁶¹. Wierzący otrzymuje od Boga wieniec zwycięski (*corona victoriae*)¹⁶², niezwyciężonej cnoty (*invictae virtutis corona*)¹⁶³, sprawiedliwości (*corona iustitiae*)¹⁶⁴ i chwały za długą walkę (*longi praelii corona*)¹⁶⁵.

PODSUMOWANIE

Hilary z Poitiers chętnie i często stosuje terminologię wojenną, którą odnosi do zagadnienia walki duchowej. Poprzez to odwołuje się do wyobraźni czytelnika, pobudzając go do podjęcia się zmagania zarówno wewnętrznych, jak również z *saeculum*. Niewątpliwie narzędziem jego nauczania jest język, na który zwraca wiele uwagi – na jego dbałość i klarowność tak, by uniknąć dwuznaczności. Choć głównym źródłem dla biskupa jest Pismo Święte, odwołuje się on również do dzieł innych pisarzy wczesnochrześcijańskich. Jednym z nich jest Tertulian, który stosuje terminologię wojskową w kontekście prześladowań i męczeństwa oraz porównuje wierzącego do żołnierza Bożego, który należy do Jego wojska, obozu światła. Jego zdaniem duchowe zmagania konieczne są dla oczyszczenia duszy i wypróbowania wiary człowieka. Orygenes natomiast, którego dzieła są także źródłem dla Hilarego, stosuje terminy wojenne na określenie dynamicznego procesu wewnętrznego rozwoju i pokazania nieustannego ruchu duszy do nieba. Ukazuje on człowieka jako żołnierza Bożego, walczącego pod wodzą Jezusa, z legionami demonów. Uzbrojony w wiarę i Słowo Boże oraz stosując broń modlitwy i postów, zdobywa on zwycięstwo nad wrogiem, otrzymuje wieniec chwały i wstępuje do Ziemi Obiecanej, gdzie przebywa w zjednoczeniu z Bogiem. Hilary w swoich dziełach przejmuje termi-

158 Por. tamże 65,4, CSEL 22, 251, 118 sin 2, CSEL 22, 536-537.

159 Por. tamże 63,7, CSEL 22, 229.

160 Por. tamże 53,11, CSEL 22, 143-144.

161 Hilary w swoim nauczaniu rozróżnia kilka rodzajów wieńca. Nie wiadomo, czy każdemu określeniu stosowanemu do *corona* przypisuje pewien rodzaj zasług duchowych. Możliwe, że odwołuje się on do rzymskiego zwyczaju nagradzania żołnierza za określoną wojskową zasługę wieńcem o określonym kształcie i wykonanym z odpowiedniego materiału. Na ten temat Karczewska, 2009.

162 Por. Tr. s. Ps. 118 caph 8, CSEL 22, 455.

163 Por. tamże 55,3, CSEL 22, 163.

164 Por. tamże 128,1, CSEL 22, 637-638.

165 Por. tamże.

nologię wojenną swoich poprzedników. Zauważa, że walka duchowa jest przede wszystkim procesem wewnętrznym i bardzo często stosuje do niej określenia, które związane są przede wszystkim z wojną. Nowością jest fakt, że stosowaną terminologię wojskową poszerza o odwołania do taktyki wojennej, czego nie czynili Tertulian i Orygenes. Nowym elementem jest również ukazywanie Boga jako triumfatora, przy czym stosuje typową dla *Romanus triumphus* terminologię.

Bibliografia:

- Gacia, T. (2000). Agonistyka jako topos w pismach Tertuliana. *Vox Patrum*, 38-39 (20), 415-426.
- Hilarius Pictaviensis (1979). *De Trinitate*, ed. P. Smulders, CChL, t. 62-62a, Turnholti.
- Hilarius Pictaviensis (1978 i 1979). *Sur Matthieu I i II*, ed. J. Doignon, SCh 254 i 258, Paris.
- Hilarius Pictaviensis (1891), *Tractatus super psalmos*, ed. A. Zingerle, CSEL 22, Vindobonae.
- Hilary z Poitiers (2017), *Traktat do Psalmu 118*, tł. T. Kołosowski, PSP LXIX, Warszawa: UKSW.
- Karczewska, H. (2009). Funkcja wieńców w tradycji antycznej. *Seminare*, 26, 341-350.
- Karczewska, H. (2016). Dio Trionfatore. Il motivo della lotta e del trionfo negli scritti di sant'Ilario di Poitiers. *Seminare*, 2 (37), 33-44.
- Kołosowski, T. (2007). Chrześcijanin wobec rzeczywistości ziemskiej. Rygorystyczno-nestanowisko Tertuliana. W: *Tertulian, Wybór Pism III*, tł. zbior., PSP 65, 7-30, Warszawa: UKSW.
- Kołosowski, T. (2017). Wprowadzenie. W: Hilary z Poitiers, *Traktat do Psalmu 118*, PSP LXIX, 9-40, Warszawa: UKSW.
- Orygenes (1862), *Homiliae In Librum Jesu Nave*. W: *Origenis Opera Omnia*, ed. C. et C.V. Delarue, PG 12, 825-948, Parisii.
- Orygenes (1862), *In Exodum Homiliae*. W: *Origenis Opera Omnia*, ed. C. et C.V. Delarue, PG 12, 297-396, Parisii.
- Orygenes (1862), *In Genesim Homiliae*. W: *Origenis Opera Omnia*, ed. C. et C.V. Delarue, PG 12, 145-262, Parisii.

- Origenes (1862), In Leviticum Homiliae W: *Origenis Opera Omnia*, ed. C. et C.V. Delarue, PG 12, 405-574, Parisii.
- Origenes (1862), In Numeros Homiliae. W: *Origenis Opera Omnia*, ed. C. et C.V. Delarue, PG 12, 585-806, Parisii.
- Stanula, E. (1993), Człowiek wewnętrzny według Orygenes. W: Orygenes, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, PSP 57, 11-38, Warszawa: UKSW.
- Stanula, E. (1984), Czynniki kształtujące sens biblijny w ujęciu św. Hilarego z Poitiers, *Studia Antiquitatis Christianae* 4, Warszawa: UKSW.
- Stanula, E. (2002), Wstęp, W: Hilary z Poitiers, *Komentarz do Ewangelii św. Mateusza. Traktat o Tajemnicach*, tł. E. Stanula, PSP 63, 9-40, Warszawa: UKSW.
- Tertullianus (1954), De corona. W: *Tertulliani Opera*, ed. Aem. Kroymann, CChL 2, 1039-1065, Turnholti.
- Tertullianus (1954), Ad martyras. W: *Tertulliani Opera*, ed. E. Dekkers, CChL 1, 3-8, Turnholti.
- Tertullianus (1954), Apologeticum. W: *Tertulliani Opera*, ed. E. Dekkers, CChL 1, 85-171, Turnholti.
- Tertullianus (1954), De fuga in persecutione. W: *Tertulliani Opera*, ed. J.J. Thierry, CChL 2, 1135-1155, Turnholti.
- Tertullianus (1954), De idololatria. W: *Tertulliani Opera*, ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, CChL 2, 1101-1124, Turnholti.
- Tertullianus (1954), De ieiunio adversus psychicos. W: *Tertulliani Opera*, ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, CChL 2, 1257-1277, Turnholti.
- Tertullianus (1954), De virginibus velandis. W: *Tertulliani Opera*, ed. E. Dekkers, CChL 2, 1209-1226, Turnholti.

„GLORIOSISSIMUM BELLUM” - WAR TERMINOLOGY IN THE WORKS OF HILARY OF POITIERS

SUMMARY

Hilary in his teachings uses the terminology of war to describe the spiritual struggle of human being. He shows that the first warrior is God, who on the cross defeated the hostile powers and triumphed over them. A believer - a soldier of God, must fight with the enemy with the help of spiritual weapons. For the victory over himself and God's enemy, he will receive an unfading crown of glory. In his teaching, the Bishop draws on many authors, incl. Tertullian and Origen, whose war terminology was also introduced in the article.

